

Kulturkritik på økologisk grundlag

– Villy Sørensens naturbegreb

I den danske filosof Villy Sørensens forfatterskab formuleres en økologisk kulturkritik, der har relevans i den aktuelle debat om forholdet mellem natur, kritik og politik. Til grund ligger en kritik af fremskridtstroen og en kritik af den moderne kultur, der opfattes som en kultur uden en fælles målsætning, hvilket fremtvinger en økologisk krise. Sørensen fremsætter i sit filosofiske forfatterskab et bud på en overvindelse af kulturkrisen, nemlig artikuleringen af et dybdeøkologisk naturbegreb, der kan fungere som grundlaget for en kultur og et samfund med et samlende mål: Den samfundsutopi, Sørensen formulerede i *Oprør fra midten* fra 1978.

Kritik af fremskridtstroen

I centrum af Villy Sørensens filosofiske forfatterskab står et naturbegreb. Når det overhovedet bliver en opgave for Sørensen at formulere et positivt naturbegreb og en morallære, der svarer dertil, skyldes det erkendelsen af at befinde sig i en kulturkrise. Denne krise har ikke mindst at gøre med, at fremskridtstroen er gerådet i krise. Overordnet forudsætter fremskridtstanken, at man tror sig vidende om historiens retning og mål. Men i moderne tid gives der netop ikke ét samlende mål for udviklingen, de ”store fortællinger”, for at sige det med den franske filosof Jean-Francois Lyotards ord, er brudt sammen. Derfor er det vanskeligt, om ikke helt umuligt, at tale om ét fælles historisk fremskridt, selvom mange ellers gerne taler som om, at fremskridt inden for visse begrænsede områder har gjort det ud for et samlet fremskridt, hvad det aldrig har: Det ene fremskridt ledsages af et andet tilbageskridt, frigørelse trives sammen med fremmedgørelse.

Denne oplysningens dialektik er også udgangspunktet for Sørensens kulturkritik. Den moderne kulturkrise er for ham især kendetegnet ved det, han i *Uden mål – og med* (1973) resumerende kalder ”et misforhold mellem menneskeartens biologiske og menneskesamfundenes kulturelle

udvikling” (Sørensen 1973: 17). Kulturkrisen er ikke mindst en økologisk krise. Man skal her huske på, at også Sørensens forfatterskab er præget af koldkrigstiden, hvor mange så en overhængende trussel for en atomar udslættelse af selve menneskearten. Desuden er forfatterskabet præget af den tiltagende bevidsthed om forureningens skadelige indvirkning på menneskets biologiske organisme.¹ Der er, også for Sørensen, ”grænser for vækst”, som det hed i Romklubbens rapport fra 1972, der mindede om de ildevarslende udsigter, når også ”produktionsapparatet” bliver et formål i sig selv: Den blinde vækstideologi fører til en rovdrift på de naturlige ressourcer, og naturvidenskaben bliver et middel til naturbeherskelse, der leder til klimamanipulation. Endelig er kulturkrisen hos Sørensen forbundet med tendenserne til videnskabelig manipulation med menneskets såkaldte indre natur, ligesom kritikken af den sociale og materielle fremskridtstro også er en kritik af udviklingens, især specialiseringens, indvirkning på menneskets karakter: I det moderne samfund hersker der en udbredt sjælelig nød.

Ifølge Sørensen har relative fremskridt netop ikke tjent det fælles vel som et uforbeholdent gode uden at blive præget og modificeret i en overordnet, human retning. De menneskelige hensyn formodes at ligge til grund for de forskellige værdi- og interesseområder. Men det, der er i alles interesse, er der ingen, der har særlig interesse i, og derfor viger de almene, menneskelige hensyn i realiteten ofte for de mere specielle, faglige hensyn. På den baggrund bliver det for Sørensen vanskeligt at tale om et fremskridt i humanitet, der svarer til det videnskabelige, teknologiske og økonomiske fremskridt. Og det er på den tidsbaggrund og historiske krisebevidsthed, at han i 1973 skrev *Uden mål – og med*, som er hovedværket i det filosofiske forfatterskab, hvor Sørensen praktiserer en økologisk funderet kultur- og samfundskritik.

Afvisningen af fremskridtstroen og den bastante samtidsdiagnose – at kulturkrisen synes nærmest uløselig, netop fordi troen på fremskridtet stiller sig i vejen – får i slutningen af 1970erne Sørensen til at udkaste sit eget bud på en social genoprettelse. Det sker sammen med de to medforfattere Niels I. Meyer og K. Helveg Petersen. Bogen hed som bekendt *Oprør fra midten* og kom i 1978. Baggrunden for Sørensens (og medforfatternes) samfundsutopi er en sammenhæng mellem tillidskrisen i det moderne samfund og den almindelige udviklingstro. Udviklingstroen bestemmes af forfatterne som dén herskende tro i Vesten siden den industrielle revolution. Men den har altså været ledsaget af en tillidskrise, efterhånden som

det blev klart, at det ikke var en højere guddommelig fornuft, men 'menneskets ufornuft', der regerer udviklingen. Tillidskrisen er altså også en konsekvens af en almen værdikrise, en mangel på fælles værdier, og den skærpes i demokratiet, hvor de folkevalgte regeringer ikke anerkendes for nogen højere visdom.

Fremskridtspessimismen er en klangbund så dyb i *Oprør fra midten*, at kulturkrisen synes uhelbredelig, hvilket forfatterne selvfølgelig ikke kan sige direkte, eftersom de ønsker at udkaste en – utopisk – løsningsmodel. Det kan Sørensen derimod sige mere utilsløret i et interview 14 år efter i bladet *Press*. Truslerne mod kloden i form af bl.a. drivhuseffekt og underudvikling er psykiske ting, man kan tænke på; de er ikke forbundet med presserende fysiske behov, og derfor er ”forandring næsten umulig og absolut nødvendig” (Sørensen 1992). Når forandring næsten anses som umulig, har det at gøre med et særligt problematisk forhold mellem tro og viden. I *Oprør fra midten* skrev forfatterne, med Sørensens prægnante pen, at man førhen ikke kunne vide, hvad man skulle tro, men at man nu ikke kan tro på det, man ved. Det udlægges i interviewet for det første sådan, at mennesker ikke har nogen drivkraft til at handle uden en tro på, at det nytter noget. Og for det andet udlægges det sådan, at viden i den moderne ”videnskabeligt-tekniske civilisation” i sig selv ikke motiverer politikere eller folk til handling.

Økologisk krise

Kritikken af fremskridtstroen hænger altså sammen med en analyse af værdiopløsningen i det moderne samfund, en opløsning, der består i, at de autonome værdisystemer – politik, økonomi, videnskab – gør deres egne midler til mål, som de forfølger uden at bekymre sig om almennytten.

Men her standser Villy Sørensens kritik af det mål-løse samfund med alle dets selvrådige udviklinger ikke. For imens de elementære behov i moderne tid kan tilfredsstilles i langt større udstrækning end før, synes også selve tilfredsstillelsen at være blevet et formål i sig selv med overflod og uendelig vækst til følge. Sørensen anfører i *Uden mål – og med*, at de gamle dødssynder, lasterne, i dag er blevet almindelig levemåde, dyder (jf. også Sørensen 1978: 84 f.). Søger man jordiske goder havner man i en ”slet uendelighed, der fører længere bort fra målet, jo nærmere man kommer det, hvilket på det erotiske område illustreres af Don Juan, på det kulinariske af frådseren, på det økonomiske af gnieren: vellyst, frådseri og

gerrighed” (Sørensen 1973: 234). Dertil kommer *acedia*, den sindstilstand, der er resultatet af den forfængelige lykkestræben: *spleen*, *ennui*, *Weltschmerz* eller tungsind, og som Sørensen også forbinder med et alment værditab: ”Den stemning, der ledsager erkendelsen af, at alt er intet værd og som især kommer over dem, der har mere end nok: nihilisme er et overklassefænomen og bliver i ’overflodssamfundet’ et ret almindeligt fænomen.” (Sørensen 1973: 234). De tre andre dødssynder består i at hovmode sig af sin ydre stilling, at misunde de andre deres og den aggression, som hovmodet og misundelsen fører til.

Denne kritik af omvurderingen af de gamle dødssynder til moderne dyder har Sørensen til fælles med adskillige kulturkritikere. Men hvor kritikken hyppigt er baseret på en kristen antropologi og etik, bl.a. hos Jan Lindhardt i bogen *De syv dødsynder* (2001), forbinder Sørensen den moralsk kritisable *Umwertung alle Werte* med en overdreven behovstilfredsstillelse, der netop er blevet mål i sig selv: Tilfredsstillelsen af de elementære behov fører til flere behov – vel at mærke kunstige behov: ”Frådseriet er blevet til overforbrug, gerrigheden til profitdille, som har gjort en industri af vellysten. Det er muligt at være tilfreds med lidt, når det er forbundet med en moralsk vurdering” (Sørensen 1973: 235), men man kan ikke være tilfreds med meget, da mere vil have mere, som tilføje lyder.

Dette misforhold: at behovstilfredsstillelsen fører til nye ’behov’, som altså i virkeligheden ikke er naturlige behov, men en slags trang, vendes specifikt imod marxismen i grundige analyser af et centralt element i marxismens teori, nemlig naturbegrebet – eller rettere mangel på samme – i *Uden mål – og med, Mellem fortid og fremtid* (1969), *Oprør fra midten* og bogens opfølger *Røret om oprøret* (1982). Grunden til kritikken af marxismen er især at finde i tre dystre forhold, som marxismen ikke modvirker, men tværtimod risikerer at fremme: sjælelig nød, totalitarisme og økologisk krise. De marxistiske ideologer, som Sørensen polemiserer imod, overtager Marx’ forestilling om én historisk naturproces, som uophørligt forandrer de sociale betingelser og dermed også forandrer menneskets natur eller dets væsen, som jo er ”indbegrebet af samfundsforholdene” – ifølge Marx’ berømte sjette tese om Feuerbach, der imidlertid modsiger den (anden halvdel af den) tredje tese, hvor det hedder, at omstændighederne forandres af menneskene (Marx 1968: 91 f.).

Den [Marx’ opfattelse] er en ganske logisk konsekvens af, at Marx ikke skelner mellem menneskets *naturlige muligheder* og dets *sociale betingelser*, mellem

natur og historie, men opererer med *én historisk naturproces* – som forandrer og forbedrer – ikke blot menneskenes sociale betingelser, men dermed også selve deres natur, selve deres art og væsen (menneskets væsen er jo ikke 'det enkelte individ iboende. I sin virkelighed er det indbegrebet af de sociale relationer', siger Marx – og de sociale relationer bliver unægtelig mere komplicerede i historiens løb!). Strengt taget kunne denne historiske naturproces også forandre og *førre* naturen, men det perspektiv lå helt uden for det 19. århundredes fremskridtsoptimistiske horisont. (Sørensen 1982a: 92)

Her finder vi hos Sørensen en besindelse på historiens åbenhed og afvisning af en optimistisk udviklingsdeterminisme. Når Sørensen historicerer Marx' tænkning og således gendriver den, skyldes det, at produktivkræfterne i det 19. århundrede ikke var så udviklede, at de truede samfundets naturlige grundlag og dermed menneskets biologiske natur. Men marxisterne kan ikke længere undskylde sig med uvidenhed, og her tilbyder Sørensens kulturkritik et *memento*: Mennesket har nemlig forandret naturen ved at udnytte den, men der er grænser for, hvor meget den kan forandres, og hvad der gælder for naturen gælder netop også for mennesket.

De nye kunstige behov, som udviklingen skaber, forandrer følgelig ikke menneskets behovsstruktur til det bedre, fører altså ikke til større 'rigdom', for disse behov – f.eks. for piller, nikotin og alkohol – er ikke så naturlige som behovet for frisk luft, rent vand og stilhed, som Sørensen påpeger i en stil, der minder forbløffende meget om almuedyrkerne, Gemeinschaftsromantikerne og de tidlige tyske højreøkologer som bl.a. vitalisten Ludwig Klages. Også i Sørensens forfatterskab kan man således se det ejendommelige sammenfald mellem venstrefløjens vitalisme og mellemkrigstidens højrefløj, hvad angår det positive forhold til økologi; de fælles fjender er marxisme og liberalisme, og det fælles ståsted er konservativ kulturkritik og dermed også antikapitalisme, antikonsumerisme og antimaterialisme.

Sørensen udtrykker endvidere sin antikonsumerisme i en kritik af den umættelige forbruger i *Røret om oprøret* (jf. Sørensen 1982a: 103 f.), som igen er knyttet til en grænsetænkning: Det økonomiske menneske er som forbruger principielt umætteligt, og jo flere behov, det har, jo mere udviklet anses det for at være. Det er den teori, der bærer både liberalismen og marxismen, men den er ifølge Sørensen uden biologisk grundlag, kun økonomisk. Der er grænser for, hvad organismen har godt af, og hvad den kan tåle. Udviklingsteorien bekræftes økonomisk af forbrugersamfundet, der skaber stadig nye behov for forbrugsgoder, men undergraves biologisk af utilfredsheden og den psykiske nød i de rige samfund; mennesket

har nemlig fundamentale ikke-materielle behov, som tilfredsstilles dårligt i et sådant samfund.² I modsætning til konservatismen er liberalismen og marxismen dominerende politiske ideologier, som i deres kerne er økonomiske udviklingsteorier – og de kritiseres som sådanne af Sørensen konservatisme: Liberalismen som en teori om udvidet handelsfrihed, marxismen som en teori om kapitalismens uundgåelige sammenbrud. De er med andre ord udtryk for udviklingstro, for tillid til de kræfter, der styrer udviklingen.

Ifølge både liberalismen og marxismen er fortsat vækst en betingelse for henholdsvis demokratisk og socialistisk udvikling. Men for Sørensen er der grænser for vækst og dermed grænser for disse ideologiers gyldighed. Det er en typisk konservativ grænse-tanke (grænser for politik, for rationalitet, for frigørelse, for beherskelse osv.), som bringes i spil i forfatterskabet. Ofte kobles den i den økologiske kontekst med en kritik af en fremskridtstro, der gør materielle fremskridt til udviklingens mål. Den kritik kommer frem hos bl.a. den engelske filosof John Gray, der i essayet ”An agenda for Green Conservatism”, optrykt i bogen *Beyond the New Right* (1994), skriver, at udryddelsen af fattigdom er en prisværdig målsætning, som dog ikke må bane vejen for et ”vulgært” ideal om fremme af maksimal økonomisk vækst, der hyldes af materialister til både venstre og højre, for nu at tale sørensensk. Myten om endeløst fremskridt er nemlig ikke nogen ophøjet myte, skriver Gray.³

Når Sørensen kritiserer den liberalistiske såvel som den marxistiske udviklingsteori, er det fordi, de i hans udgave præcis er vækstideologier, der blot betragter den psykiske behovsudvidelse som en følge af den materielle vækst. Men ”storforbruget af stimulanser og beroligende medikamenter” synes at vise, at den materielle nød i ”mangelsamfundet” er blevet afløst af psykisk nød i ”overflodssamfundet”, som Sørensen skriver i *Uden mål – og med* (Sørensen 1973: 168). Og den økologiske krise tydeliggør, at mennesket er udstyret med en natur, der ikke lader sig tilpasse unaturlige betingelser. Hvor vækstfilosofien især, men ikke kun, hos Gray på ’æstetisk’ grund kritiseres for at være vulgær, og på eksistentielistisk grund for at være uden dybere mening, kritiseres den hos Sørensen også for at være ødelæggende for den indre natur (i form af psykisk nød) og ydre natur (i form af forurening).

Endelig ligger der i Sørensen kulturkritik også en implicit kritik af kulturradikalismens anti-økologiske dagsorden. Otto Gelsted, kulturradikalismens chefideolog, sagde om naturen, at den var noget billigt skidt, og

Poul Henningsen sagde om Naturfredningsforeningen, at den var hjemsted for reaktion og naturnazisme (jf. f.eks. Henningsen 1973, bd. 2: 73 ff.). Idéen om, at mennesket må gribe forandrende ind i naturen, ligesom det overleverede må destrueres, for at det nye kan opstå, skyldes en positiv holdning til radikal forandring hen imod moderne livsvilkår og en afvisning af den romantiske ånd; at bevare på både kulturarvens og økologiens område ser de kulturradikale som ren nostalgi. Denne idé står selvsagt i modsætning til den økologiske tanke, der er konserverende af natur, så at sige.

At kulturradikalismen er miljøbevaring fjendtlig stemt, skyldes dens iboende progressive humanisme (og nykantianisme): Alt, også naturen, er til for menneskets skyld. Naturen er en gratis ressource, man kan trække ubegrænset på, eller den er fremskridtets fjende, der skal tæmmes og beherskes. Skal hensyn til naturen overhovedet komme på tale, skal det være for menneskets skyld – i Sørensens betydning af snævre interesser: egoisme, konsum og umiddelbar lystopfyldelse – og derfor indrettes med henblik på menneskets rationelle interesser. Rationalismen udgør i den forstand ikke kun en fællesbund i marxismen og liberalismen, men også i kulturradikalismen, og rummer derfor også følgende grundantagelser: Naturlighed er en forhindring for fremskridtet; den dominerende videnskab giver forrang til den menneskelige fornuft; ubegrænset vækst er betingelse for velfærd (som i kapitalismen bliver til forbrugerisme); og jorden står i menneskets tjeneste. Alt dette står i modsætning til en konservativ dybdeøkologi som Sørensens, der har fokus på ligevægten mellem menneske og natur; på de begrænsede naturressourcer; på en holistisk videnskab; og på en revision af normerne for økonomisk vækst. Heller ikke på naturbegrebets gebet er Sørensen en kulturradikal forfatter, som han ellers ofte regnes for at være.

Et dybdeøkologisk naturbegreb

Idéen om cyklisk udvikling er naturligvis også nærliggende i den økologiske tænkning, for så vidt som naturens evige cyklusser bryder med fremskridtstroens lineære tidsopfattelse.⁴ Men den cykliske tanke skal hos Willy Sørensen snarere forstås som en besindelse på, at der i tilværelsen findes elementære vilkår, der sætter en grænse (ja!) for menneskets evne til at beherske historien, hvilket ikke indebærer en totalafvisning af mulighederne for pragmatisk at forbedre eller snarere forhindre en forværring af

de sociale forhold. For i sin kulturfilosofiske tænkning kritiserer Sørensen det fænomen, at mennesket tror sig i højere magters vold – der enten leder til ragnarok eller paradys – som kan kaldes historicisme. Dette synspunkt gennemtrænger essaysamlingen *Mellem fortid og fremtid*, som er en forløber for *Uden mål – og med*, hvor opgøret med den deterministiske udviklingstro, eller mere specifikt: med den anarkistiske mangel på målsætning, ikke opfattes som mindre påkrævet.

Den stadige udfordring i Sørensens kulturkritik bliver at beherske de autonome værdisystemer og genoprette samfundets værdigrundlag, så det bringes i overensstemmelse med menneskets naturlige behov. Men et samlende mål kan imidlertid ikke længere søges i et højere forsyn, som i den kristne enhedskultur, og det kan heller ikke hentes i det moderne samfunds udviklingslove, som i den borgerlige liberalisme – der postulerede et sammenfald mellem egennyttens og almennyttens – eller i marxismen, der troede på en historisk teleologi. Når målet ikke findes i tidligere historiske epoker eller i historiens egne lovmæssigheder, må det ifølge Sørensen søges i visse førhistoriske betingelser. Et samlende mål for udviklingen søger Sørensen derfor i det artsbiologiske grundlag for selve de kulturelle aktiviteter. Eller med andre ord: I den menneskelige natur, der både logisk og kronologisk går forud for den moderne kultur og også bør ligge til grund for den, jf. de artsbiologiske bestemmelser af den ahistoriske, naturhistoriske verden i *Uden mål – og med*. Det fælles gode i det almindelige interessesammenfald opsøger Sørensen i menneskeforståelsen ved at betone de biologiske behov og de psykiske kræfter, som er almenmenneskelige.

Sørensens middel til en overvindelse af den moderne kulturkrise består simpelthen i at formulere en behovs-, rets- og morallære. Altså en filosofisk begrundet forståelse af menneskets naturlige behov og en lære om den moralske og retmæssige opfyldelse af disse. Det afstedkommer selvfølgelig anklager om, at Sørensen begår en naturalistisk fejlslutning, for så vidt som han slutter fra 'er' til 'bør', fra en værdifri viden om naturen til moralske værdier. Sørensen har selv svaret på – og afvist – kritikken i *Røret om oprøret*. Overordnet er det for Sørensen afgørende at pege på, at en medfødt disposition, f.eks. for aggressiv adfærd, ikke er identisk med et behov i egentlig forstand, og hvis den medfødte disposition var moralsk retfærdiggjort af at være medfødt, så ville en samfundsmoral være overflødig. Moral tjener jo til at tæmme menneskets lidenskaber og kanalisere dem ind i skabende sammenhænge.

Historien viser, at naturbegrebet er blevet brugt – og misbrugt – som

et frigørende begreb såvel som et undertrykkende begreb. Helt tilbage til antikken er social uretfærdighed, som f.eks. slaveri, blevet bekæmpet, men også ideologisk forsvaret, i naturens navn. Igen og igen fremhæver Sørensen derfor, at biologiske kendsgerninger ikke er det samme som samfundsmæssig moral; han skriver om en nødvendig spænding mellem naturlige muligheder og sociale betingelser, og han ser en væsentlig politisk opgave i at forene accepten af medfødte biologiske forskelle med et koncept om social retfærdighed. Derfor insisterer Sørensen stædigt på, at samfundsnormerne netop ikke uden videre kan udledes af menneskenaturen, fordi den rummer muligheder på godt og ondt. Derimod kan samfundets orden kritiseres med den begrundelse, at mennesket ikke får tilstrækkeligt gode sociale betingelser for at udfolde sit naturlige potentiale og tilfredsstille sine medfødte behov. Den afgørende pointe i at fastholde, at mennesket er noget af naturen, består altså deri, at man så afskærer sig fra at kunne hævde, at samfundssystemet har uindskrænket ejendomsret over mennesket. Og ved at hævde, at der eksisterer andre normer end de gældende samfundsnormer, fastholder Sørensen, at der kan bestå et modsætningsforhold mellem det, som samfundssystemet kræver af mennesket, og det, som mennesket kan kræve af systemet.

Det er således ingen tilfældighed, at allerede *Uden mål – og med* har den i 1970'erne forkætrede undertitel ”moralske tanker” (at tale om moral var blot at gå kapitalens ærinde, at legitimere den bestående orden og delegitimere de radikale forsøg på at ændre den). Sørensen opstiller her en hel tavle over 12 sådanne elementære behov, der rækker lige fra behovene for næring, klædedragt og bolig til sikkerhed, sex, aggression, konkurrence, ejendom, magt, arbejde, forskning og behovet for at udtrykke sig (jf. Sørensen 1973: 13). Til behovene hører altså både psykiske og fysiske behov, som Sørensen også skriver om i *Røret om oprøret* (jf. også Sørensen 1982b). For Sørensen bliver konsekvensen af denne type behovsfilosofi en besindelse på to slags grænser: En ’kvalitativ’ udvikling, har, modsat materiel vækst, dels en ydre grænse i naturen, der kun kan udnyttes til en vis grad for ikke at slå tilbage, og dels en indre grænse i de elementære behov.

Den fysiologiske del af behovsstrukturen udgøres af behovene for at opretholde den fysiske sundhed, som afhænger af, at der er den rette balance i kroppen (salt-, mineral-, hormonbalancen osv.). Også for samfundet gælder det, skriver Sørensen med en sigende tilføjelse, at ligevægt ikke er en stilstand, men et dynamisk samspil mellem en lang række faktorer. Ad den vej får han bragt den klassiske konservative organismetanke ind

i sin samfundsfilosofi. At en etableret ordning, sædvane eller institution har en latent funktion i samfundet vil sige, at den – for at tale metaforisk – på skjult vis virker som et vitalt organ i det fremvoksede sociale legeme, og som sådan er den også med til at opretholde denne socialitet. Den konservative opfattelse af samfundet som en levende organisme har været misbrugt i historiens løb. Men organismetanken bør – hos tænkere som David Hume, Edmund Burke, Michael Oakeshott og Friedrich A. Hayek – forstås som en metafor for den sociologiske indsigt, at sociale institutioner funktionelt er gensidigt afhængige. Det betyder, at hvis man reformerer én institution, kan det få uforudsete negative effekter på andre institutioners evne til at fungere positivt (jf. Hume 1987; Burke 1986; Oakeshott 1991; Hayek 1967: 1978). For Sørensen får denne indsigt den praktiske konsekvens – foruden varsomheden med at gribe til radikale politiske løsninger – at det organiske ligevægtssamfund, der formuleres som idealsamfundet især i *Oprør fra midten*, opdeles i små lokale samfund, der er voksede frem nedefra uden indgriben fra den bureaukratiske statsorganisation.

Sørensens ”moraliske tanker” er drevet af den klare overbevisning, at et organisk velfungerende samfundslegeme og en økologisk bæredygtig fremtid først vil kunne skabes, såfremt udviklingen føres videre under en fælles målsætning, dvs. under hensyn til de fælles naturlige livsbetingelser, de fælles sociale formål og de fællesmenneskelige behov – kort sagt: under hensyn til ligevægtsbetingelserne i de overordnede økosystemer, som den vækstmæssige udvikling blot er en del af.

Det skulle gerne være fremgået af min fremstilling, at naturen altså ikke kun er det, som mennesket bearbejder til kultur. Dét er rationalismens begreb om en natur, der i uendeligt omfang står til rådighed for menneskets udnyttelse. Naturen er også de overordnede sammenhænge, som den kulturelle bearbejdelse udfolder sig indenfor, og som kulturen ikke kan frigøre sig fra uden selv at gå til grunde. Dét er et konservativt naturbegreb – og også Sørensens; hans økologiske tænkning og grønne konservatisme må forstås i den præcise forstand af ordet økologi, netop som et ideal om det personlige og sociale livs helhed i samhörighed med den omgivende natur. Sørensen skriver et centralt sted i *Uden mål – og med:*

Der gør sig nu engang lovmæssigheder gældende i naturen, der ikke kan krænkes uden at den naturlige balance forstyrres, og det samme må formodes at gælde for mennesket, såsandt det [...] ikke kun er et kulturelt, men

også et biologisk væsen [...] Der er værdier i livet, som tilfældigvis er opstået før naturvidenskaben, der er betingelser for at det kan leves; vi kan ikke vilkårligt 'vælge' hvad vi vil *gøre til* højeste værdier; det er nødvendigt at søge dem i de grundvilkår, som vi ikke kan sætte os ud over. (Sørensen 1973: 78)

Det er med andre ord et dybdeøkologisk begreb om naturgrundlaget, Sørensen forfægter. Natursynet er i den dybdeøkologiske tænkning ontologisk funderet; naturen relativiseres ikke af omskiftelige samfundsformer og kan heller ikke gribes ud fra rene historiske anskuelsesformer. Naturen opfattes som en ekstrakulturel størrelse, som en biologisk determinisme, der bestemmer menneskets livsudfoldelse fra fødsel til døden og i sidste ende også betinger menneskeartens overlevelse.⁵ Johan Fjord Jensen skriver i *Det Tredje* om den instrumentelle rationalitet, der er producerende, kølig og beregnende, og som forårsager, at værdisystemerne gør deres egne midler til mål i sig selv, ikke til tilfredsstillelse af menneskets behov. Heri minder Fjord Jensens kulturkritik klart om Sørensens kulturkritik i traditionen fra den østrigske digter og filosof Hermann Broch (jf. Broch 1955, 1970). Den bunder i et opgør med tanken om, at kulturen ikke kan kritiseres ud fra et begreb om naturen, hvorfor væksten bliver kulturens rådende princip; intet kan og bør regulere udviklingens retning. Fornuften er reduceret til rationalisme, til magtmæssig naturbeherskelse, og uden en natur at fremmedgøres fra, hvori altså ligger en implicit kritik af marxismen, også hos Fjord Jensen, har man forskrevet sig til hvileløsheden i en stadigt ekspanderende moderne kultur.⁶

Samfundet med mål: Utopien

Menneskets naturlige behov danner således værdigrundlaget for det økologisk og organisk fungerende "humane ligevægtssamfund". Altså for den samfundsutopi, der siden blev fremsat i det mere politiske og programatiske værk *Oprør fra midten*. Her formulerer Villy Sørensen sammen med sine medforfattere et positivt antropologisk grundlag for deres idealsamfund – bogens centrale kapitel om menneskets natur hedder simpelthen "Grundlaget" – hvor "menneskets naturlige behov må komme til deres ret" (Sørensen 1978: 75), og hvor der består "harmonisk ligevægt mellem biologiske behov og sociale krav." (Sørensen 1978: 108). At Sørensen var med til at skrive en utopi, gør ham mildest talt ikke til en konservativ intellektuel, eftersom konservatismen rummer en dyb skepsis over for planlægningstroen og tanken om en fremadskridende historisk teleologi. Men

hans utopi er grundlagt på noget så ærkekonservativt som et naturbegreb.⁷ Sørensen og midteroprørerne tager i den henseende især i *Røret om oprøret* afstand fra ”materialisterne til højre og venstre”, der ser bort fra, at mennesket både er et socialt væsen og en naturlig skabning. Der polemiseres specifikt imod de opfattelser,

- at mennesket forandrer sin egen natur i og med at det forandrer naturen;
- at mennesket ikke *er* noget af naturen og derfor - af adfærdsteknologerne - ved ydre påvirkning kan gøres til hvad som helst;
- at mennesket i vort liberalistiske samfund *er* mennesket som det er af naturen, at det slet ikke kan være anderledes.

Fælles for disse marxistiske, behavioristiske og liberalistiske opfattelser er at de ser bort fra spændingen mellem det biologiske og det sociale, mellem natur og kultur. Det har de naturligvis deres grunde til, men efter vores mening ikke gode grunde til. (Sørensen 1982a: 89)

Når Sørensen betoner naturbegrebet i spændingsfeltet mellem natur og samfund, arv og miljø, skyldes det polemikken mod de ideologier, der mener, at mennesket kun er et samfundsprodukt. Det vil sige marxismen og behaviorismen, der begge baserer sig på teorien om, at mennesket kun er et produkt af sit miljø og derfor kan tilpasses hvad som helst. Det er magthavere naturligvis interesserede i, men det gælder også revolutionære – vi er i 1970erne – der kræver en radikal forandring af samfundet. Uden et naturbegreb kan heller ikke det spørgsmål stilles, hvad myndighederne kan tillade sig at gøre med mennesket. Her rammer Sørensen den totalitære impuls i marxismen, som hans tænkning er fokuseret på, spidsformuleret i *Oprør fra midten*:

Hvis det kun er miljøet og ikke mennesket der er ansvarligt for dets handlinger og meninger, kan samfundet f.eks. tillade sig at fjerne det fra miljøet – og anbringe det i et andet miljø, hvor det kan få den ’rigtige’ behandling for sine afvigende meninger. (Sørensen 1978: 77)

Sørensens kulturkritik og positive samfundsbegreb går hele tiden ud fra, at mennesket også er et biologisk væsen.⁸ Sørensen argumenterer for, at barnets lange afhængighed af forældrene og dets store læreevne er biologisk betinget af udviklingen af hjernen igennem menneskeartens udvikling; yngelplejeinstinktet er biologisk programmeret. Hvad der er nok så væsentligt, er, at Sørensens indsigt i, at mennesket som biologisk væsen er

præget af sin lange artsbiologiske arv, også gør ham til en art konservativ modernitetskritiker, der er polemisk vendt imod både det totalitære samfund og storbyfundet, ”massesamfundet”:

[...] de træk, der nedarves, er dem der har overlevelsesværdi for arten, men disse træk er erhvervet under helt andre omstændigheder end dem mennesket lever under i de moderne samfund. Menneskearten har levet 99% af sin tilværelse i små stenalderssamfund og må være født med behov og dispositioner som vanskeligt kommer til deres ret i et massesamfund. (Sørensen 1978: 80)

Denne tanke medfører imidlertid ikke en reaktionær biologisme, der fordrer en tilbagevenden til præmoderne samfund. Men der knyttes dog an til en romantisk tanke om det elementære liv i pagt med naturen, og der opereres, i en mere afsvækket forstand, ganske rigtigt med en norm om en særlig kommunitaristisk samfundsmodel, også med konservativ prægning: Stedet bliver afgørende, ligesom det bliver hos den engelske filosof Roger Scruton; i essayet ”Conserving Nature”, optrykt i bogen *A Political Philosophy* (2006), argumenterer Scruton for, at det er den konservatives følelsesmæssige tilknytning til det konkrete sted, der er garanten for et autentisk økologisk engagement. Arne Næss mener tilsvarende, at en af forudsætningerne for en grøn konservatisme er fornemmelsen for stedet (Næss 1976): Man må føle sig hjemme og føle ansvar for et sted for at være villig til at beskytte det, hvilket bliver vanskeligt i et uoverskueligt storbyfund, et massesamfund med Sørensens ord.

Den biologisk begrundede antropologi udformes altså dels i en kritik af moderniteten og af de potentielt totalitære moderne ideologier. Især er Sørensen skeptisk over for marxismens og behaviorismens styringsinstrumenter, og risikoen for, at de baner vej for det totalitære samfund, knytter han til en særlig kausalitetskæde: Hvis deres ensidige teorier fungerer som grundlaget for samfundet, vil det øve vold mod menneskets natur; frustration og aggression vil efterhånden vokse frem, og dermed vil behovet for styring og kontrol blive øget. Og et styringssystem, der som marxismens og behaviorismens er i modstrid med naturen, må blive mere og mere totalitært for at være effektivt, skriver Sørensen og kendetegner hermed de kommunistiske diktaturstater.

Sørensen koncentrerer sig i *Oprør fra midten* mere konkret om det, han kalder misforholdet mellem menneskets og industrisystemets behov, som medfører, at naturen ikke kommer til sin ret, hvorfor styringsapparatet –

og det følger af den opstillede kausalitetskæde – bliver mere totalitært. Sørensen henviser her til Oswald Spenglers konservative civilisationskritik:

Det er tilsyneladende en historisk lov at de store civilisationer bliver angrebet af opløsningstendenser netop på deres højdepunkt. Oswald Spengler mente i ”Vesterlandets undergang” at civilisationernes udvikling har karakter af en uafvendelig biologisk proces, en fremadskridende afvigelse fra naturens orden. Samfundet, der oprindeligt er en naturlig organisme, bliver en kunstig, bureaukratisk organisation. (Sørensen 1978: 114)

Imens Sørensen tilslutter sig opfattelsen, at kulturens (civilisationens) sygdom hænger sammen med, at den har fjernet sig fra sit naturlige grundlag, ligesom han arver retorikken, f.eks. i talen om ”statsorganisationens tvang” (Sørensen 1973: 169), afviser han, i hvert fald i det senere, filosofiske forfatterskab, Spenglers opfattelse af, at denne udvikling er naturlig. For mennesket er ikke så meget et produkt af udviklingen, at det ikke har mulighed for at ændre den. Det er tydeligt nok, hvorfor Sørensen afviser denne tanke, for den er primært rettet ikke imod konservatismen, men imod tre af marxismens bærende teorier. For det første teorien om, at mennesket er determineret af produktionskræfterne, og at disse af sig selv fører til et bedre samfund. For det andet teorien om, at udviklingen bestemmer, hvilke behov mennesket har. For det tredje teorien om, at der vil ske et omslag på et bestemt tidspunkt i den kapitalistiske udvikling. Men dette omslag burde ifølge teorien for længst være sket i det materielle højtudviklede samfund; tværtimod er motiverne til revolution svækkede af den materielle udvikling.

For Sørensen er det et vidnesbyrd om, at det er de psykiske behov, der skal motivere til forandring, eller rettere: det er deres mangel på tilfredsstillelse. Erkendelsen af disse naturlige behov må derfor blive udgangspunktet for midteroprørernes utopiske program, for ellers kan de ikke komme til deres ret. Og dette ideale program lyder:

- enhver har ret til at bestemme over sig selv;
- enhver har ret til medbestemmelse i sit miljø, i sit arbejde, i samfundet i det hele taget. Det vil sige at
- samfundet må bygge på små enheder med reel selvbestemmelse;
- samfundets ledere vælges ud fra personligt kendskab af dem de repræsenterer. Magtpositioner, der beror på arv, individuel ejendomsret eller økonomiske privilegier, bør ikke kunne forekomme;
- jorden og dens ressourcer bør være fællesej.

Kun hvis menneskenaturen kommer til sin ret i samfundet, er det muligt at skabe et samfund i ligevægt med den ydre natur. (Sørensen 1978: 115)

Når midteroprørets samfundsutopi i sidste instans grundlægges på et naturbegreb, på et begreb om den menneskelige natur og dens behov, medfører det i politisk forstand et opgør med de interessekonflikter, der har spaltet samfundet. Det betyder, som Johan Fjord Jensen har peget på, at samfundet indretter sine institutioner ud fra en ganske bestemt forudsætning, nemlig den, at mennesker, der er gjort af den samme almene natur, også har samme almene interesse. Det var heri, den daværende universitetsmarxist Fjord Jensen så en risiko for dannelsen af en halvfasistisk korporativ stat.⁹ Men pointen er, at Sørensen bygger en humanistisk moral- og retslære på et naturligt værdigrundlag, og det gør han ud fra en pragmatisk forståelse for, at mennesket er en del af naturen, og skader mennesket naturen, skader det sine egne livsbetingelser. Denne pragmatisme knyttes i *Uden mål – og med* sammen med en tanke om menneskeartens overlevelse, simpelthen, der kan tolkes som udslag af en sammenhængsfølelse i stil med den, som konservatismens ’fader’, Edmund Burke, havde i tankerne, da han i *Reflections on the Revolution in France* skrev om en kontrakt – ikke blot mellem borgerne i det nuværende samfund, men også mellem de døde, de levende og de endnu ufødte.

Noter

- ¹ Villy Sørensens økologiske tænkning har flere samtidige paralleller på dansk grund, fra Thorkild Bjørnvigs opfattelse af naturen som andethed og livsgrundlag i bl.a. *Begyndelsen* (1960), over skabelsesteologiske argumenter for økologi hos Ole Jensen i *I vækstens vold* (1976) og hos K.E. Løgstrup i *Ophav og omgivelse* (1984), til Johan Fjord Jensens dybdeøkologiske alarmisme i *Det Tredje* (1987). Jf. Dam 2008.
- ² Konservatismen fremtræder altså som en platform for kritikken af marxisme og liberalisme, og det er en position, som bestemt ikke er særegen for Sørensen. Den norske filosof Arne Næss opfatter også økologien som en tredje vej, en ”midtervej” med Sørensens ord, der har værdikonservative træk, selvom Næss samtidig var venstretradikal på andre politiske områder. Næss mener i sin dybdeøkologiske klassiker, hvori ordet dybdeøkologi opfindes, *Økologi, samfund og livsstil* (1976), at det ”grønne” værdifelt står i modsætning til såvel den ”røde” marxisme som den ”blå” liberalisme. Jf. Næss 1976: 223 ff.
- ³ Også Alain de Benoist og på dansk grund Thorkild Bjørnvig og Ole Jensen argumenterer for en lignende kritik af markedet og væksten. Jf. bl.a. Dam 2008.

- ⁴ Hos nogle af de tidligere nævnte filosoffer, bl.a. Alain de Benoist, hænger den økologiske krise ligefrem sammen med det forhold, at den fremadskridende tidsofattelse er blevet den herskende: at naturen har sin egen cyklus fortrænges i den konstante forventning om det fremskridt, som videnskab og teknologi forjætter.
- ⁵ Sørensens opfattelse at vi som levende, naturlige væsener ikke vilkårligt kan vælge, hvad vi vil gøre til vores højeste værdier, men at vi omvendt heller ikke kan udlede disse værdier direkte af naturen, ser han selv som en direkte inspiration fra Seneca (jf. Sørensen 1976 og 2002: 110 f.). Idéen er, at overtrædelsen af naturligt givne værdier slår negativt igen; men der ligger en positiv værdi bag.
- ⁶ Jf. også Fjord Jensens artikler ”Efter emancipationen” og ”Biologiens genmæle” i *Tomrum* (1999).
- ⁷ I *Oprør fra Midten* grundlægges idealsamfundet på en forståelse af en almen- og eviggyldig menneskenatur og dennes behov; denne natur udgør det normative kriterium for, hvor godt – eller hvor dårligt – samfundet er indrettet. Naturen udgør én principiel antropologisk eller ontologisk mulighed – ved siden af en historiefilosofisk mulighed (marxismens sociale utopi) og en erkendelsesteoretisk mulighed (f.eks. Habermas’ diskursetiske kommunikationsteori) – for at etablere et normativt kriterium for det gode samfund. Jf. Rasborg 1988, der skriver om midteroprørets normative præmisser.
- ⁸ Sørensens tanke er, at uden et naturbegreb er vejen banet for overgreb på mennesket; i behaviorismen og marxismen gøres mennesket til genstand for beslutning, behandling og manipulation. Jf. Støvring 2008.
- ⁹ Jf. Jensen 1981: 153 og 162 ff. samt tilbagevisningen af anklagen i Sørensens essay ”Den gyldne middelvej” i bogen af samme navn (Sørensen 1979).

Litteratur

- Bjørnvig, Thorkild (1960): *Begyndelsen*, København: Gyldendal.
- Broch, Hermann (1955): *Dichten und Erkennen*, Zürich: Rhein Verlag.
- Broch, Hermann (1970): *Massepsykologi*, København: Gyldendal.
- Burke, Edmund (1986) [1790]: *Reflections on the Revolution in France*, London: Penguin.
- Dam, Anders Ehlers (2008): ”Grøn konservatisme” i Morten E.J. Nielsen og Kasper Støvring (red.), *Den borgerlige orden*, København: Gyldendal.
- Gray, John (1994): *Beyond the New Right*, London: Routledge.
- Hayek, Friedrich A. (1967): ”The Results of Human Action but not of Human Design” i *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, Chicago: Chicago University Press.
- Hayek, Friedrich A. (1978): ”The Errors of Constructivism” i *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, London: Routledge.
- Henningsen, Poul (1973): *Kulturkritik*, bind 1-4 (Carl Erik Bay og Olav Harsløf, red.), København: Rhodos.
- Hume, David (1987): ”Of Commerce” i Eugene F. Miller (red.), *Essays Moral, Political, and Literary*, Indianapolis: Liberty Fund.

- Jensen, Johan Fjord (1981): *Efter guldalderkonstruktionens sammenbrud*, bind 3, Århus: Modtryk.
- Jensen, Johan Fjord (1987): *Det Tredje*, Valby: Amadeus.
- Jensen, Johan Fjord (1999): *Tomrum. Efter det postmoderne*, Århus: Klim.
- Lindhardt, Jan (2001): *De syv dødsynder*, København: Rosinante.
- Marx, Karl (1968): *Økonomi og filosofi*, København: Gyldendal.
- Næss, Arne (1976): *Økologi, samfunn og livsstil*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Oakeshott, Michael (1991): *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis: Liberty Fund.
- Rasborg, Klaus (1988): *Samfundskritik og normativitet*, København: Rhodos.
- Scruton, Roger (2006): *A Political Philosophy*, London: Continuum.
- Støvring, Kasper (2008): ”Det naturlige menneske på godt og ondt”, *Nomos*, nr. 2, Frederiksberg: BoD, s. 37-56.
- Sørensen, Villy (1969): *Mellem fortid og fremtid*, København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (1973): *Uden mål – og med*, København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (1976): *Seneca*, København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (1978): *Oprør fra midten* (med Niels I. Meier og K. Helveg Petersen), København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (1979): *Den gyldne middelvej*, København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (1982a): *Røret om oprøret* (med Niels I. Meier og K. Helveg Petersen), København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (1982b): ”Tale for Poul Bjerre”, Det danske Akademi 1974-1981, København: DDA.
- Sørensen, Villy (1992): ”Det fortrængte oprør”, *Press*, 2/5.
- Sørensen, Villy (2000): *På egne veje*, København: Gyldendal.
- Sørensen, Villy (2002): *Talt* (Finn Hauberg Mortensen, red.), København: Gyldendal.